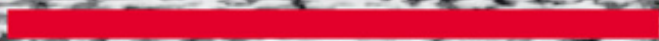

MARIUSZ SZCZYGIEL

GOTTLAND

MARIUSZ SZCZYGIEL

GOTTLAND

Nakladatelství Dokořán
Jaroslava Jiskrová – Máj

Mariusz Szczygieł

GOTTLAND

První vydání knihy vyšlo za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky a Nadace Český literární fond.

First edition of this book has been funded by the Book Institute – the ©POLAND Translation Program

Copyright © by Mariusz Szczygieł, 2006, 2018

Translation © Helena Stachová, 2007, 2018

Photography © František Dostál (cover), ČTK, Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, Věra Kurtová, Věra Koubová, 2018

Illustration © Lia Judita Perglerová, 2007, 2018

Typography © Michal Puhač, 2018

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Čtvrté vydání v českém jazyce (druhé elektronické).

Z polského originálu *Gottland* přeložila Helena Stachová.

Redakce Jaroslava Jiskrová.

Fotografie ČTK, Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín, Věra Kurtová, Věra Koubová, kresba Vladimír Pergler.

Obálka (použitím fotografie Františka Dostála), grafická úprava, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2018 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

a Jaroslava Jiskrová – Máj, Štichova 25, Praha 4, jiskrovajaroslava@gmail.com.

Dokořán

ISBN 978-80-7363-926-6 (pdf)

ISBN 978-80-7363-927-3 (epub)

ISBN 978-80-7363-928-0 (mobi)

(pdf – 982. publikace, 296. elektronická;

epub – 983. publikace, 297. elektronická;

mobi – 984. publikace, 298. elektronická)

Jaroslava Jiskrová – Máj

ISBN 978-80-7574-002-1 (pdf)

ISBN 978-80-7574-003-8 (epub)

ISBN 978-80-7574-004-5 (mobi)

(pdf – 104. publikace, 51. elektronická;

epub – 105. publikace, 52. elektronická;

mobi – 106. publikace, 53. elektronická)

*Děkuji za pomoc všem českým přátelům a známým. Jsou to:
Tomáš Blahut, Roman Chmel, Adam Georgiev, Michal Ginter,
Pavel Janáček, Mirra Korytová, Alexej Kusák, Michal Nikodem,
Štěpánka Radostná, Martin Skyba, Helena Stachová,
Dalibor Státník, Pavel Trojan.*

*Děkuji i těm, kterým jsem děkoval v prvním vydání a kteří toto
nové vydání už nespatří: Václavu Burianovi, Viole Fischerové
a Joanně Hornikové.*

OBSAH

Ani krok bez Bati	7
Palác Lucerna	50
Jen žena	51
Jak se snášíte s Němci?	74
Důkaz lásky	75
Oběť lásky	98
Paní Neimitace	101
Miláček	106
Lidový koncert	133
Život je chlap	136
Lepší píár	168
Veselé Vánoce!	169
Lovec tragédií	172
Kafkárna	197
Film se musí točit	202
Proměna	231
Život Gottlandu	232
Poznámky	245
Literatura	250

ANI KROK BEZ BATI

Egonu Erwinu Kischovi

Rok 1882: Zápach

„Proč to tu tak smrdí?“ ptá se svého otce Antonína šestiletý Tomáš Baťa.

Poprvé projevuje snahu vtisknout skutečnosti řád.

Nevíme, co mu otec odpověděl. Asi byl málomluvný.

O čtyři roky později se švec Antonín Baťa oženil podruhé. Dvakrát si vzal vdovu s dětmi. S každou měl i vlastní dítě. Všechny vyrůstají pohromadě v malé ševcovské dílně ve Zlíně a později v Uherském Hradišti – pět dětí ze tří manželství. Kromě toho pracuje Antonín se sedmi lidmi. Jeho druhá žena nemá ráda průvan.

O dvanáct let později: Nároky

Tři děti z prvního manželství – Anna, Antonín a osmnáctiletý Tomáš – stojí před padesátiletým otcem. Žádají dědictví po matce. Také navrhují, aby jim dal hned to, co by měly zdědit až po jeho smrti. Nemají čas čekat tak dlouho a navíc je doma málo místa.

Dostávají šest set zlatých ve stříbrných mincích. Ve své firmě zaměstnají čtyři lidi.

O rok později, 1895: Zásada

Mají dluh osm tisíc zlatých. Nemohou si dovolit kupovat nové kůže, nemají čím zaplatit za ty staré. Antonín narukuje na vojnu. Anna jde pracovat do Vídně jako služka.

Tomáš se dívá na zbytky kůží a v zoufalství ho napadne nej-důležitější zásada jeho života: z vady vždycky udělat přednost.

Když nemají na nové kůže, musejí šít boty z toho, co je. Plátno je levné a ze zbytků kůží se dají dělat podrážky. Tak Baťa vymyslel jeden z hitů příštího století: plátěné boty na kožené podrážce. Z Vídně přiváží několik tisíc objednávek získaných za jediný den. Botám začnou lidé říkat *baťovky*.

Díky nim si postaví svou první továrnu: na 200 čtverečních metrech pracuje 50 mužů.

Rok 1904: Otázky

Zaměstnanci si všimli, že Baťa není nikdy v klidu. Je pořád tak rozrušený, že to lidi kolem něho unavuje.

V nějakých novinách čte o strojích z Ameriky. Vyráží do Spojených států a v Lynnu (Massachusetts), měšťě bot, se nechává najmout jako dělník do velké továrny. Každý ze tří spolupracovníků, které si s sebou vzal, se nechá zaměstnat někde jinde. Prikazuje jim, aby bedlivě sledovali každou výrobní fázi. O sobotách se čtyři zlinští ševci scházejí v jednom salooně, aby si vyměnili své postřehy.

Jsou překvapeni, že v Americe se snaží vydělávat na živobytí už i malé děti. Nejsilněji na Baťu zapůsobí šestiletý chlapec, který chodí po domech a vydělává si chytáním much.

Jedni umírají hlady, jiní pečou na ulici placky a prodávají je po jednom centu. Tomáš si povšimne zvláštní vlastnosti Američanů:

masově přijímají všechny novinky, jaké jen lidstvo dokázalo vymyslet.

Vzal si s sebou do Ameriky šest set osmdesát osm otázek, na něž hledá odpovědi. Za jeho pobytu mu přibude dalších sedmdesát. Dospívá k názoru, že průměrný Američan má vyšší životní úroveň než Evropan, protože jeho svobodu neomezuje žádná rutina.

(„Je jasné, že Tomáš Baťa byl v Americe průmyslovým špiónem,“ napíše o šedesát let později českoslovenští historikové.)

Rok 1905: Tempo

Tomáš ovládá angličtinu stále lépe a doslechne se o Henrym Fordovi. Tento chleboďárce – jak o něm napsal E. L. Doctorow – je odedávna přesvědčen, že většina lidí je příliš hloupá na to, aby si mohla vydělat na slušné živobytí. A tak dostal nápad. Rozdělil montáž auta na jednotlivé jednoduché operace, které zvládne dokonce i hlupák. Místo aby jednoho dělníka učil stovkám úkonů, rozhodl se ho postavit na jedno místo, nechat ho dělat stejný úkon po celý den a součástky posílat po běžícím pásu. Taková práce nebude dělníka příliš zatěžovat. (Fordovi potrvá ještě několik let, než tento nápad uskuteční.)

V Americe se Baťa poprvé setkává s pojmem „náramkové hodinky“. Ty už existují čtyři roky. Začátkem dvacátého století začali Američané počítat čas na minuty, a tak se čas stal základní mírou výroby. Nové fetiše zvané „produktivita práce“ a „americké tempo“ rozdělily práci na stejné jednotky času. Pracovní den se už nepočítá na východy a západy slunce.

5. září 1905: Vteřiny

V noci umírá otec.

Tomáš se nedlouho poté vrací do Zlína – zapadáková, o kterém se v Čechách říká, že tam končí chleba a začíná kámen – a na zeď své továrny maluje veliký nápis: DEN MÁ 86 400 VTEŘIN. Lidé to čtou a říkají si, že syn starého Bati se asi zbláznil.

Rok 1905: Láska

Zamiluje se a zasnoubí. Zásnuby zruší, když mu jeho milovaná prozradí, že nemůže mít děti.

1905–1911: Dřina

Kupuje německé a americké stroje. Továrna už má několik set zaměstnanců.

Když roku 1908 začne Ford vyrábět své sériové „auto pro každého“, Tomáš je nadšený: „Tak Ford už využívá svůj běžící pás!“

Za několik let se v Americe jeden pár bot bude vyrábět sedm hodin, ve Francii skoro šest. Tomáš píše na zeď továrny písmeny velikosti lidské postavy: LIDEM – MYŠLENÍ, STROJŮM – DŘINU!

U Bati se teď jeden pár bot vyrobí za pouhé čtyři hodiny. Ševci z celé Moravy jsou odepsaní. Tomáš obehnal svou továrnu cihlovou zdí a dal na ni napsat: LIDÍ SE NEBOJME, BOJME SE SEBE. (Za více než dvacet let vezme tuto zásadu na lehkou váhu. Nenapadne ho, že zemře, že se stane svou vlastní obětí.)

Leden 1912: Máňa

Jede do Vídně na slavný český ples, Čechy jsou součástí rakousko-uherské monarchie. Je už známým ševcem, posílá své boty na Balkán a do Malé Asie. Doufá, že se na plese seznámí se svou budoucí manželkou. Líbí se mu Máňa Menčíková, dcera kustoda císařské knihovny. Dívka hraje na klavír a mluví třemi jazyky. Tomáš ví, že na všechno je třeba mít sepsanou smlouvu. Posílá přítele, aby se slečny Máni zeptal, jestli podepíše dohodu, že v případě, že by nemohla mít dítě, rozvedou se.

„Co dobrého bych od něho mohla chtít, kdybych nesplnila jeho naděje?“ odpovídá budoucí Marie Baťová. (Šuškal se, že si Marie po dvou letech marného úsilí otěhotnět tajně koupila lahvičku s jedem.)

Prosinec 1913: Lahvička

Několik měsíců už bydlí v nové vile, kterou dal Tomáš postavit před svatbou, aby manželka nepociťovala rozdíl mezi životem ve Vídni a ve Zlíně. Když mají hodně objednávek a továrna musí běžet i v noci, Marie nalévá dělníkům limonádu a roznáší obložené chleby. (Představuji si, že po návratu domů přemýšlí, jestli by se strom, který nerodí ovoce, neměl pokácet, a dívá se na lahvičku.)

28. června 1914: Válka

V Sarajevu umírá arcivévoda Ferdinand. Rakousko-Uhersko vyhláší mobilizaci.

Nejvýznamnější Čech dvacátého století, profesor filozofie Tomáš Garrigue Masaryk, poslanec vídeňské Říšské rady, se

vrací z prázdnin. „Když jsem jel do Prahy, viděl jsem, jak nastupují na vojnu naši lidé – s odporem, jako na jatka,“ řekne později. „Mám výčitky svědomí. Naši lidé jdou na vojnu nebo do kriminálu, a my poslanci sedíme doma.“

Tomáš Baťa je zděšen: do války, kterou vede rakousko-uherská monarchie, musí narukovat všichni zaměstnanci jeho továrny. Druhý den u kávy a vajíček na slatině dostává nápad: pojedje do Vídně a vynutí si objednávku na vojenské boty. Nechává vajíčka být, nasedá do kočáru a řítí se na železniční stanici do Otrokovic u Zlína. Ale vlak už je pryč. Koupí tedy od vozky koně a poručí mu, ať vlak dožene. Koně letí přes tři vesnice stejně rychle jako rychlík, ale ve čtvrté vsi padnou. Během šesti minut koupí Tomáš jiný kočár s koňmi. Dožene vlak a za několik hodin je ve Vídni.

Je přesvědčen, že skutečnosti se člověk nesmí podvolit, ale že ji musí chytře využít pro své cíle. Během dvou dnů dostává objednávku na padesát tisíc párů bot a záruku, že jeho dělníci nepůjdou do války.

Zbývá mu sedm minut, aby chytil zpáteční vlak, protože v tu dobu už policie zatýká jeho dělníky jako dezertéry. Cestou způsobí jeho kočár nehodu, a tak Tomáš vyskočí a běží na nádraží. Nasedne do vlaku do Brna.

Práci dává i dělníkům a ševcům, kteří u něho nepracovali. Dokonce i těm, kteří byli jeho zapřísáhlými nepřáteli. Před nástupem na frontu zachránil prý celý kraj.

Navzdory krizi bude mít koncem války asi čtyři tisíce dělníků, kteří budou denně vyrábět deset tisíc párů vojenských bot.

Možná ten den už Marie Baťová nemyslí na lahvičku s jodem, který si koupila před Vánoce, ani na své rozhodnutí, že spáchá sebevraždu, pokud se nezdaří jedenácté léčení u osmého doktora.

Poslední lékař jí řekl, že k oplodnění nemůže dojít ve Zlíně, Tomáš Baťa by měl být mimo své teritorium. A tak odjeli na deset dní do Krkonoš. (Nikdo nevěřil, že tam Baťa tak dlouho vydrží, když nebude moci dohlížet na výrobu.) Když Tomáš Baťa nechal na talíři vajíčka na slanině a začal honit vlak, byla už jeho žena v sedmém měsíci těhotenství.

17. září 1914: Tomík

Baťovi se narodil syn Tomáš. Říkali mu Tomík, aby se to nepletlo.

Rok 1918: Batizace

Je konec války a vzniká československý stát. Značná jeho část je už nějakou dobu „zbatizovaná“.

Egon Erwin Kisch píše:

„Tomáš založil skoro v každé moravské vesnici pobočky Bati, takže zanedlouho v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku nebylo téměř nikoho, kdo by provozoval ševcovinu. Šití bot na míru se stalo minulostí. Potom vytvořil Baťa vlastní síť dílen, kde se boty opravovaly, a tak zanikl ševcovský stav úplně.“

Baťa se brání:

„Zeměkoule má dvě miliardy obyvatel. Ročně se vyrábí na zeměkouli jen devět set milionů párů. Každý člověk spotřebuje nejméně dva páry ročně. Ctižádnostivý švec má tak možnost prodat miliardu párů. Všechno je to jen otázka ceny a stupně civilizace.“

Rok 1919: Fáma

Vypráví se (opakuji po reportérovi Kischovi, komunistovi), že jistý švec z Ostravy, když si uvědomil, že ho Baťa úplně zruinoval, sbalil svou starou dílnu ze sedmnáctého století do dvou beden a poslal je do Baťovy továrny k rukám šéfa. Potom se svou ženou a dvěma dětmi skočil do řeky.

Tomáš Baťa, který dostal zprávu o jeho zoufalém činu současně s oním dědictvím, prohlásil: „Dejte na to nápis, že tohle je ševcovská dílna z doby, kdy jsem začal pracovat.“

Rok 1920: Bos

Šestiletý Tomík chodí do školy bos. Otec si nepřeje, aby se nějak lišil od svých spolužáků ze Zlína.

Rok 1921: Plakát

Proslýchá se, že Baťa leží na psychiatrické klinice. Jedny noviny dokonce uvádějí adresu nemocnice. Po celém Československu se najednou objeví plakáty:

NEJSEM BOHÁČEM.
NEJSEM BANKROTÁŘEM.
PLATÍM NEJVYŠŠÍ MZDY.
PLATÍM ŘÁDNĚ SVÉ DANĚ.
DĚLÁM DOBRÉ BOTY.
PŘESVĚDČTE SE.

Tomáš Baťa

1922. Plakát, kterým firma Baťa oznámila zákazníkům snížení cen obuvi téměř o 50 %
(Reklama Baťa, Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Zlín)

Začátek roku 1922: Krize

V Evropě trvá už třetí rok poválečná hospodářská krize, roste inflace, ale Československu se podaří zvednout hodnotu koruny z šesti na osmnáct amerických centů. Postavení země vůči věřitelům posiluje, ale firmy už mají v zahraničí dluhy. Baťa má přeplněné sklady zbožím, zákazníci potřebují boty, ale nemají peníze.

Měsíčně se prodá jen to, co Baťa vyrobil za čtyři dny. Po dvacet šest dnů by se nemuselo pracovat.

Tomáš se nechce ucházet o úlevu na daních. Také se domnívá, že nemůže propouštět lidi, protože by hned od mladého státu žádali podporu v nezaměstnanosti.

Jiné továrny už vyhodily tisíce zaměstnanců. Trápí ho, že nezaměstnaní si už nebudou moci jeho boty dovolit. Hodnota německé marky klesá a země je doslova přes noc zaplavena zlevňujícími německými botami.

29. srpna 1922: Zlevnění

Hned zrána šok: na zdech se objevují reklamy s pěstí, která buší do nápisu DRAHOTA, a s informací, že odedneška jsou Baťovy boty levnější skoro o polovinu. Ty, co stály 220 českých korun, se dají koupit za 119.

Tomáš vysvětluje zaměstnancům, že velká krize se nedá překonat malými krůčky.

Sníží jim mzdy o čtyřicet procent, ale nikoho nepropustí. Zavazuje se, že v obchodech jeho továrny budou potraviny k dostání za symbolickou cenu. Jelikož hodnota koruny jde nahoru, budou jeho zaměstnanci žít se sníženými mzdami skoro na stejné úrovni jako dosud.

Zákazníci se vrhají na jeho boty. Všechny zásoby prodal za tři měsíce.

Ano, ví, že snížení cen znamená pro továrnu velké ztráty, avšak jediné tak lze získat novou hotovost. Ta hotovost má už ostatně třikrát vyšší kupní sílu, a tak za ni může nakoupit třikrát víc materiálu.

Jiné firmy také snižují ceny, ale je příliš pozdě. Baťa byl první. V novinách se píše o Baťově zdánlivě nelogické, ale geniální reakci na posílení koruny.

Úspěch. Za rok přijme Tomáš Baťa do továrny tisíc osm set nových zaměstnanců a bude zvolen starostou města Zlína.

Květen 1924: Čepice

Desetiletý Tomík jede se svými rodiči otevřeným autem do Brna. Ve větru mu uletí čepice. Auto zastaví a chlapec pro ni běží. Vrací se a slyší od otce:

„Říkal jsem ti, že máš dávat pozor. Jestli se ti to stane ještě jednou, pojedeme bez tebe.“

Za deset minut mu uletí čepice znovu. Tomáš Baťa dá zastavit a synovi podává deset korun: „Jdi na nejbližší nádraží a jeď do Brna vlakem. Zpátky můžeš jet s námi autem.“

Jenže otec se musí smířit s tím, že se autem vrátí bez syna. Ten totiž včas dojíždí do Brna, jde do nejbližšího Baťova obchodu, vypůjčí si peníze od pokladníka a sám se vrací do Zlína vlakem.

Rok 1925: Šek

Když Tomík jako jedenáctiletý končí základní školu, pošlou ho rodiče do gymnázia v Londýně. Jede tam s vlastní šekovou

knížkou, otec mu otvírá konto u Guaranty Trust Company of New York. Když chlapec platí školné, podepisuje šeky majiteli školy. Kluk z Československa tím v elitní škole budí senzaci.

Jako čtrnáctiletý se vrací do Zlína – a podle otcova přání se stává dělníkem s nejnižším platem. Má už právo chodit obutý.

(Když je mu osmdesát osm let, ptám se jeho americké sekretářky, jestli mu můžu položit pár otázek. „Ano,“ odpovídá, „ale bude nejlepší, když to bude jen jedna otázka a když bude důležitá.“

Posílám mu e-mail: „Vážený pane Baťo, jak žít?“

„Člověk se musí pořádně učit,“ odpovídá Tomík Baťa. „Dívat se kolem sebe otevřenýma očima. Neopakovat chyby a vyvozovat z nich závěry. Poctivě pracovat a nehledět jen na vlastní zisk. Myslím, že to není tak těžké.“)

Opět rok 1925: Baťaman¹

Tomáš Baťa zakládá svou první školu. Dělá to z nezbytnosti. Vysvětluje: „Není totiž nic známo o tom, že by se z nejlepších učitelů této země stali milionáři. Většinou jsou to chudí lidé.“

Otiskne inzerát, že přijme šest set čtrnáctiletých chlapců – a tak vzniká Baťova škola mladých mužů. Každý žák studuje za vlastní peníze. Osm hodin denně si v továrně vydělává na jídlo, internát a ošacení a čtyři hodiny se učí. Jakákoli finanční pomoc od rodičů je zakázána. Týdně dostává žák 120 korun, utratí 70, zbytek si ukládá na svůj účet. Všechno je promyšleno tak, že když se mladý muž ve svých čtyřiaadvaceti letech vrátí z vojenské služby k Baťovi, bude mít na svém kontě 100 000 korun. Vychovatelé kontrolují zápisky o výdajích. Kontrolují také, jestli

spí chlapani s rukama na přikrývkách. Všichni chodí na pohovory o hygieně a onanismu.

Ruce na přikrývce musí mít i budoucí nejlepší sportovec světa roku 1952 Emil Zátopek. Bude je tam mít i slavný (o čtyřicet let později) spisovatel Ludvík Vaculík a také vynikající představitel české filmové nové vlny, režisér Karel Kachyňa. Ten začíná u Bati jako metař a skončí jako profesionální kreslíř. „Byl jsem bařaman,“ řekne začátkem 21. století. „Víte, ve Zlíně jsem se naučil zvládat strach.“

Každý Bařův řák je bařaman.

Bařamanem se lze stát poslušností a prací.

Rok 1926: Člověk

Tomáš zřizuje nové výrobní pásy, aby „byla každá lidská jednotka automaticky dohnána k co nejvyšší produktivitě“. Pokud některý dělník pracovnímu tempu nestačí, běžící pás se zastaví a na zdi se rozsvítí červená žárovka. Díky signalizaci vidí tedy celé oddělení nejen to, že musí práci přerušit, ale také, kdo to zavinil.

„Ve své práci nemám na mysli jen stavbu továren, ale i lidí. Stavím přece člověka,“ zapsal si Bařa.

Rok 1927: Signály

V novinách se píše, že ve Zlíně připadá jedno auto na 35 obyvatel, což je nejvíc v celém Československu.

Všechno je podrobena racionalizaci: aby nebylo nutno volat dílvedoucí k telefonu a překřikovat stroje, vysílá zvonek signály morseovkou. Každý šéf má svůj signál, který je slyšet i na

záchod. Tovární budovy jsou očíslované, aby se nikdo nemohl ztratit. Očíslované jsou i všechny dveře v budovách. Očíslované jsou i uličky mezi továrními budovami.

Uličkou 21 se jde k VIII/4a.

Rok 1927: Urážka

V oddělení reklamy pracuje malíř plakátů. Když jednou s kolegou přináší Tomáši Baťovi kreslený návrh, šéf plakát pošlape a ani neřekne, co vlastně čekal. Podruhé opře karton s nákresem šikmo o zeď a skočí do něj (opět bez vysvětlení). Potřetí nahází na zem třicet návrhů, skáče po nich, kope do nich a konečně zvolá: „Který blbec tohle kreslil?“

Malíř plakátů se jmenuje Svatopluk Turek a urážka, jíž se mu dostalo, mu způsobí takové trauma, že za několik let začne o Baťovi psát mstivé knihy.

Rok 1929: Vzduch

Tomáš má víc a víc známých, jeho firma už je akciovou společností a svět o ní ví. Sir Sefton Branker, Baťův osobní host, ukazuje nadšenému Tomáši něco, co ho připraví o život.

Sir Branker je šéfem civilního letectva Velké Británie a přiletěl do Zlína předvést nejnovější jednomotorové třísedadlové letadlo firmy De Havilland. Tomáš je tak nadšen, že kupuje hned čtyři letadla.

Vzniká letiště, Baťova letadla budou létat po celé Evropě. Brzy je založena továrna a rozjíždí se výroba sportovních letadel značky Zlín.